

SZALMA ANNA MÁRIA

Publicisztikai szövegek tipológiai vizsgálata

1.

A szövegnyelvészet létrejöttét elsősorban a nyelvtudomány megújulásának köszönheti. Az új nyelvelméletekből – információ- és kommunikációelméletből, generatív nyelvészetből, szemiotikából stb. – nőtt ki, és sajátos szempontjaiból következően egyfajta összegzője is ezeknek. Az elmúlt két évtized a szövegnyelvészet kivirágzásának a korszaka. Az eredményeket jelzi a meglehetősen nagy és gazdag szakirodalom, amelynek egy részét áttekintettem és felhasználtam munkámban.

A szöveget sokan és különböző szempontok szerint határozták meg¹, általános és kizárólagos definíciója azonban éppúgy nincs, mint például a mondatnak.

A szövegtan szerteágazásából következően Balázs felhívja a figyelmet a szöveg nyelvészeti vizsgálatának nehézségeire és lehetőségeire.² Kabán a „...teljes szöveg-szemiozis vizsgálatát a szövegpragmatika, a szövegszemantika és a szöveg-szintaktika hármasságában” jelöli meg.³

Dolgozatomban egy szövegtípussal, a publicisztikai szövegekkel kívánok foglalkozni. Két regionális napilapot választottam vizsgálandó anyagnak. Az Észak-Magyarország és a Déli Hírlap⁴ 1999. október 4-e és október 9-e között megjelenő számait tekintem át. A két napilap segítségével szeretném bemutatni a publicisztikai szövegek sokszínűségét, műfaji árnyaltságát.

2.

Minden szövegnek rendelkeznie kell tipikus vonásokkal. A nyelvi közlés csak akkor válik érthetővé, ha a megnyilatkozó alkalmazkodik a kommunikációnak társadalmilag kialakult tipikus formáihoz és módjaihoz. A különféle szövegek tipikus vonásaik alapján egy-egy szövegfajtába tartoznak.

A szövegművek sajátos csoportját alkotják a publicisztikai szövegek. A tömegtájékoztatás egyik fő csatornája a sajtó. Az újságszöveg széles tömegekhez szóló tekintélyes szövegfajta, mely rendkívül sok információt közöl. A tömegtájékoztatásnak nagy közönségbefolyásoló, véleményformáló szerepe van, ezért igen nagy a médiumok munkatársainak a felelőssége.

E funkció ellátásához, színesebbé tételéhez nélkülözhetetlen a publicisztikában használatos különböző műfajok alkalmazása.

Dolgozatom következő részében számba veszem a vizsgált napilapok műfajait.

A *vezércikk* alkalomszerűen jelenik meg az újság első oldalán. Aktuális gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális kérdésekkel foglalkozik. Az alkalomtól függően stílusa emelkedett, erősen retorizált vagy higgadt, okfejtő. A vizsgált anyagban nincs erre példa. Az ÉM-nél másfél éve megváltozott a lap arculata, ami többek között a vezércikk megszűnését eredményezte. A DH különböző szerkesztési megfontolásból nem tart fenn helyet az első oldalon a vezércikk számára.

A legtöbb újságban a vezércikket felváltotta a *belső vezércikk*. Naponta vagy legalábbis rendszeresen megjelenik, a nap legfontosabb eseményeit vizsgálja, elemzi,

¹ lásd: BALÁZS JÁNOS: A szöveg. Bp., 1985. (továbbiakban: BALÁZS, 1985.) 9. p., vagy DEME LÁSZLÓ: A szöveg és a szövegegység néhány jellemzője. In: Rácz Endre–Szathmári István (Szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Bp., 1983. 31–32. p. és HONTI MÁRIA–JOBBAGYNÉ ANDRÁS KATALIN: Magyar nyelv a gimnázium IV. osztálya számára. Bp., 1982. 5–39. p.

²BALÁZS, 1985. 13–20. p.

³KABÁN ANNAMÁRIA: Szöveg-szemiotikai alapkérdések. In: Békési Imre–Petőfi S. János (Szerk.): Szemiotikai szövegtan. Szeged. 1991. 67. p.

⁴A továbbiakban az ÉM=Észak-Magyarország ill. a DH=Déli Hírlap rövidítéseket alkalmazom.

illetve állást foglal ezekben. Stílusa, külső és belső formája szerényebb, mint a vezércikké.

A köznyelvi használatban minden hosszabb írás *cikk*. A jelenségeket mélyebben, átfogóbban tárgyalja, folytatásokban is megjelenhet. Szerzője nem csak hivatásos újságíró lehet, hanem egy-egy szakterület szakértője, közéleti személy stb. E műfajban egyaránt helyet kaphat szubjektív és objektív hangnem, általános politikai, társadalmi és erkölcsi tematika, stb. Igen széles skálájú sajtóműfaj.

A *vitacikk* jellemzője a vélemények, nézetek, ellenvélemények nyílt közlése, cáfolása, igazolása. Nem törekszik teljességre, részszempontokra helyezi a hangsúlyt, rendszerint sorozatokban jelenik meg.

Az *elméleti cikk* egy-egy társadalmi, gazdasági kulturális, technikai téma boncolgatása. Tudományos cikk, tanulmányigényű mérsékelt szakterminológiával, tudományos apparátus nélkül.

A *kopf* nem önálló cikk vagy közleményként jelenik meg. A cím alatt, a tudósítás élén található, attól eltérő betűtípussal. Összefoglalja, magyarázza, értékeli a tudósításba foglalt eseményt, illetve a cikk írásának körülményeit mondja el. Kedvelt szövegfajta, a hosszabb publicisztikai írások előtt szinte mindig megtalálható.

A *kommentár* műfajcsaládba azok a szövegfajták tartoznak, amelyek kiegészítést igénylő, nem egyértelmű aktuális hírekre reagálnak.

A *hírmagyarázat* röviden és találóan értelmezi, kiegészíti, tolmácsolja a hírt.

A *jegyzet* részletkérdést dolgoz fel. Hangvétele, stílusa sokféle lehet (komoly, humoros, gúnyos, ironikus stb.), leggyakoribb a jellemző-magyarázó és a bíráló-állásfoglaló.

A *kommentárcikk* a műfajcsalád legterjedelmesebb tagja. Bemutatja a háttéreseményeket, magyarázza azokat és utal a várható következményekre. Erőteljes érvelés jellemzi.

Az *összefoglaló kommentár* egy-egy időszak azonos jellegű eseményeit sorakoztatja fel, magyarázza, értékeli. Az események bemutatása itt háttérbe szorul, a hangsúly inkább a felmérésre irányul.

A *glossza* a kommentár szatirikus változata. Valamilyen fonák helyzetet mutat be. Tartalmi szempontból kötetlen, csattanóval végződik.

A *kritika* művészeti, irodalmi, technikai és tudományos alkotásokkal foglalkozik. Nem a közvetlen tényezőt irányítja, hanem azok megjelenését elemzi, értékeli.

A *recenzió* rövid ismertetés, értékelés például egy új könyv megjelenéséről vagy egy új filmről.

A *műkritika* tanulmány vagy értekezés igényével megírt terjedelmes cikk. Részletező elemzést nyújt egy művészi vagy tudományos alkotásról. A műkritika nemcsak állít, hanem bizonyít is.

A sajtótermékben meg található nehezen rendszerezhető műfajokat összefoglaló néven *járulékos műfajcsoporthoz* szokás nevezni. Általában az újság színesebb tételét szolgálják (pl. *rejtvény, hirdetés, humoreszk, vers, folytatásos regény*).⁵

Napjaink társadalmi, politikai, gazdasági változásai természetszerűleg jelennek meg a mindennapi élet szinte valamennyi területén. A felgyorsult események módosították – erősítették vagy talán túl is erősítették – a média szerepét. Ennek következtében nyilvánvalóan változnak a hagyományos publicisztikai műfajok is. Ezeknek a szövegváltozatoknak a nyomon követése, feltérképezése és a magyarázata a nyelvészek egyik érdekes feladata.

Arra figyelhetünk fel, hogy egyes publicisztikai műfajok megszűnnek, átértékelődnek, ezzel egyidőben újak alakulnak. Egyre inkább a *hírek*, információk uralják el a napi sajtót. A publicisztikában a hírek gyakran egyetlen bekezdésnyi szövegek, amelyek csak néhány mondatból állnak. Az újságíró egy-egy bekezdésnyi szövegben

⁵A publicisztikai műfajok vizsgálatában nagy segítségemre volt WACHA IMRE: A korszerű retorika alapjai II. kötete Bp., (én.), 200–216. p.

valósítja meg a hírekre jellemző tematikai sokszínűséget a nyelvi megformálás változatosságával.

3.

A következőkben a bekezdésnyi újsághírek konstrukcionális összefüggéseit vizsgálom a Békési által kidolgozott módszerrel⁶. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a publicista hogyan adja át: miként tagolja, viszonyítja gondolatát, gondolatának részeit az olvasónak (befogadónak); az események idő- és ok-okozati rendjét tükröző gondolat miféle szövegkonstrukciós formában realizálódhat; ezek közül melyek tekinthetők domináns megoldásnak és melyek az alkalmibb stílusértékű változatok.

A szövegkonstrukciók feltárásakor meg kell különböztetni a kapcsolás grammatikai-szintaktikai, illetve tartalmi-logikai módját. „A tartalmi-logikai kapcsolásformán a nyelvészetben mellérendelőnek nevezett (koordinatív) kapcsolásfajtákat s ezek grammatizálódott változatait (az ún. sajátos jelentésű mellékmondatokat az okhatározóival együtt) értjük”⁷. A tartalmi-logikai kapcsolás a bekezdés középpontjában áll, és egyszerre jellemzi a szöveg megszerkesztettségét ill. a bekezdést építő kisebb egységnek, a mondatnak ebbe való beszerkesztettségét.

A szövegegység szerkezetét szövegszinten tartalmi-logikai kapcsolatok fogják össze; miként az összetett mondatokon belül is van mellérendelő viszony, a szöveg egymás utáni mondategészei között is találunk grammatikai-szintaktikai természetűeket.

A konstrukcionális irányzat két ágra különíthető aszerint, hogy a beépítettségnek mondaton belüli vagy pedig mondatok közti kifejeződése áll-e érdeklődésének középpontjában: azaz *elemszintű* vagy pedig *mondatszintű* a kutatás.

A bekezdések közvetlenül nem mondategészekre, hanem előbb szintaktikai egységekre, tömbökre tagolódnak.⁸ A tömböket alkotó mondatok belső közelsége, illetve az egyes tömbök egymástól való elkülönültsége összefügg a bekezdésben elfoglalt sorrendi helyükkel. Vagyis ha megváltozik a bekezdés sorrendje, akkor megváltozik a konstrukció is: másfajta tömbösödés jön létre.

A konstrukciót a mondatok közötti logikai viszonyfajták, valamint a kapcsolást kifejező grammatikai-szemantikai eszközök, vagyis a nyelvi megformálás eszközei határozzák meg. A bekezdésnyi szövegmű tagolásánál előtérbe kerül a mennyiségi tényező is: hány mondat-egészből áll a vizsgált bekezdés, illetőleg hány kapcsolásfajtát (logikai viszonyfajtát) szerepeltetünk az adott vizsgálatban.

A mondatok tartalmi-logikai kapcsolódására először Deme hívta fel a figyelmet. „Minden beszédműről, minden egészlet alkotó szövegegységről ugyanis illik feltennünk, hogy egyes mondatai, de még nagyobb egységei (például bekezdései) között is valamiféle logikai viszony van, amelyet nyelvtani néven mellérendelő kapcsolatnak nevezünk...”⁹

Jelen dolgozatomban csak a vizsgált anyagban leggyakrabban előforduló két tagmondatból álló híreket tekintem át. A kétmondatos hírek csoportja egy fontos viszony feltárására alkalmas: a hír témája és a két mondat közti kapcsolásfajta kölcsönös összefüggésének feltárására. A téma vizsgálatára azért ez „a legalkalmasabb, mert a kapcsolásfajta bennük függ legközvetlenebbül a hírnek mint szöveg-egésznek a témájától”.¹⁰

Az egyes híreket tartalmi szempontból témakörökre, logikai szempontból pedig viszonyfajtákra osztottam.

⁶BÉKÉSI IMRE: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (Magyar újsághíranyag alapján). Bp., 1982. (továbbiakban: BÉKÉSI, 1982.)

⁷BÉKÉSI IMRE: A gondolkodás grammatikája. (A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere). Bp., 1986. 36. p.

⁸DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971.

⁹DEME LÁSZLÓ: A mondatok egymáshoz kapcsolódása a beszédben. Nyr. 89: 1965. 294. p.

¹⁰BÉKÉSI IMRE: Egy konstrukciótípus megjelenési formái. Nyr. 99: 1975. 424–438. p.

A következő logikai viszonyfajták különíthetők el: kapcsolatos, következtető, magyarázó, ellentétes. „A választó viszony általában nem lép fel a mondategészek közti kapcsolás szintjére...”¹¹, és az általam vizsgált anyagban sem találtam erre példát.

Tematikai tagolás szerint:

közéleti hírek

- külpolitika
- belpolitika
- gazdaság
- kultúra
- sport
- vegyes

rendőrségi-bírósági hírek

- baleset
- közlekedési baleset
- bűnügy

A tematikai tagolás során azt tapasztaltam, hogy bár az egyes témakörök elkülöníthetők egymástól, részleges egybeesések is találhatóak közöttük. Az egyes csoportok nem határolódnak el élesen egymástól, átfedéseket tapasztalhatunk.

Az egyes logikai viszonyfajtákat a különböző témakörökben két-két példával szemléltetem. A példákat tetszés szerint válogattam ki a két regionális napilapból.

A tematika és a kapcsolásfajták összefüggése

korpusz	közéleti hírek							rendőrségi-bírósági hírek				
	Külp.	Belp.	Gazd.	Kult.	Sport	Vegy.	Össz.	Bal.	Közl.	Bűn.	Össz.	M.össz
<i>Kapcsolatos viszony</i>												
ÉM	3	8	13	12	11	20	67	1	3	5	9	76
DH	-	2	2	5	-	6	15	-	-	-	-	15
Össz.	3	10	15	17	11	26	82	1	3	5	9	91
%							72,6%				7,9%	80,5%
<i>Következtető viszony</i>												
ÉM	1	1	-	1	-	2	5	-	1	-	1	6
DH	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1
Össz.	1	1	-	1	1	2	6	-	1	-	1	7
%							5,3%				0,9%	6,2%
<i>Magyarázó viszony</i>												
ÉM	1	2	1	-	2	3	9	2	-	-	2	11
DH	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Össz.	1	2	1	-	2	3	9	2	-	-	2	11
%							7,9%				1,8%	9,7%

(a táblázat folytatása a következő oldalon)

¹¹BÉKÉSI, 1982.

Ellentétes viszony													
ÉM	1	-	2	-	-	-	3	-	-	-	-	3	
DH	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1	
Össz.	1	-	2	-	1	-	4	-	-	-	-	4	
%							3,5%					0%	3,5%
Összesen													
M. össz.	6	13	18	18	15	31	101	3	4	5	12	113	
%							89,4%					10,6%	100%

Kapcsolatos alapviszonyra épülő hírek

Kulturális: „Ismerjük meg a stílusokat címmel Végvári Lajos művészettörténész tart előadásorozatot szerda délutánonként a Miskolci Galéria Rákóczi-házában. Az első előadás, amely október 6-án, szerdán délután 5 órakor kezdődik, a művészeti alapfogalmakkal foglalkozik.” (ÉM okt. 4. 8.)

Baleset: „Újabb áldozatot követelt a Magas-Tátra: egy lengyel turista szakadékba zuhant, és szörnyethalt. A szakadék mélyén fekvő férfit a Rysy nyugati szirtje alatt hegymászók csoportja vette észre.” (ÉM okt. 4. 16.)

Következtető alapviszonyra épülő hírek

Sport: „A Nemzetközi Labdarúgó Szövetség (FIFA) orvosi bizottságának brüsszeli ülése után bejelentették, hogy a szervezet jövő tavasszal megkezdi a játékosok véletlenszerű, kupákon és bajnokságokon kívüli doppingvizsgálatait. A bejelentés szerint [tehát] mindenhol előfordulhatnak vizsgálatok, így a világ legnagyobb sztárjai bárhol is lépjenek pályára, bármikor számíthatnak véletlenszerű tesztelesekre.” (DH okt. 9. 14.)

Bűnügy: „Nem tudott elfogadható választ adni az egyik miskolci buszmegállóban „bádogos munkát” végző férfi az arra haladó – és őt kérdőre vonó – rendőröknek arról, miért bontja le az alumínium lemezt. [Ezért] A járőrök előállították, és lopás miatt indítottak ellene eljárást.” (ÉM okt. 7. 5.)

Magyarázó alapviszonyra épülő hírek

Baleset: „Szerencsére csak a szalma és a dobozokban tárolt ruhanemű veszett oda tegnap, amikor Károlyfalván egy épület padlástere kigyulladt. A riasztott sátoraljaujhelyi tűzoltók ugyanis percek alatt a helyszínre értek és megfékeztek a tüzet, amelyet tüzeskedő gyerekek okoztak.” (ÉM okt. 4. 3.)

Belpolitika: „Az önkormányzatok azon intézkedése, amelyben megtiltották, hogy a fenntartásukban lévő oktatási intézményben olyan pedagógust foglalkoztassanak, akit állásából végkielégítéssel bocsátottak el, az erre vonatkozó pályázat félreértelmezésen alapul – derül ki Pokorni Zoltán belügyminiszterhez írt leveléből. [Ugyanis] Az oktatási tárca vezetője Pintér Sándornak címzett levelében úgy véli: a Munka törvénykönyvébe és a közalkalmazottak jogállásáról szóló törvénybe ütközne minden munkáltatói intézkedés, amely a munkanélkülivé vált pedagógus felvételét azon az alapon tagadná meg, hogy a korábbi közalkalmazotti jogviszony végkielégítéssel szűnt meg.” (ÉM okt. 9. 2.)

Ellentétes alapviszonyra épülő hírek

Gazdaság: „Lapunk tegnapi számában hírül adtuk, hogy Ózd Önkormányzatának képviselői-testülete néhány nappal ezelőtt 2,5 millió forint póttámogatásban részesítette a labdarúgó NB III Mátra csoportjában szereplő Ózdi FC-t, illetve plusz 350 ezer forintot adott az Ózdi Spartacus NB I-es férfi tekecsapatának. [Azonban] Ez a két összeg csupán annyiban valós, hogy ennyi szerepelt az előterjesztésben, ám az önkormányzat ennek a pénznek csak egy részét szavazta meg a kluboknak: az ÓFC-nek 900 ezer, a Spartacusnak pedig 200 ezer forintot.” (ÉM okt. 8. 9.)

Külpolitika: „Október 6-án Aradon Valeriu Stoica államminiszter képviseli Radu Vasile miniszterelnököt. [Pedig] Korábbi tervek szerint október 6-án Orbán Viktor magyar és Radu Vasile román miniszterelnök közösen helyezte volna el a városban tervezett magyar–román barátsági park alapkövét.” (ÉM okt. 5. 1.)

A 113 darab kétmondatos hírnek a téma és a logikai viszonyfajta 9x4 szempontú vizsgálata alapján egyrészt azt emelhetjük ki, hogy a leggyakoribb viszonyfajta a *kapcsolatos* (80,53%), valamint azt, hogy a korpusz zömét (89,38%) *közéleti témájú hírek* alkotják. Ezek többségében (81,18%) szintén a kapcsolatos viszonyfajta a domináns. A rendőrségi-bírósági hírek zömét (75%) is ezzel a viszonyfajtaival fejezik ki. Ez utóbbi eredmény eltér Békési kutatási eredményétől, aki a rendőrségibírósági hírek nagyobb részében (62,78%) következtető viszonyfajtaát talált.¹²

	kapcsolatos	következtető	magyarázó	ellentétes
közéleti hírek (101 db. = 100%)	82 db. 81,18%	6 db. 5,94%	9 db. 8,91%	4 db. 3,96%
rendőrségi-bírósági hírek (12 db. = 100%)	9 db. 75%	1 db. 8,33%	2 db. 16,66%	- 0%

Mindkét hírcsoportnál a legtöbb a kapcsolatos, ezt követi a magyarázó, a következtető és végül az ellentétes viszonyfajta. A kétmondatos hírek többségében közbömbös, higgadt, száraz tényközlést találunk. Ez tükröződik szövegkonstrukciós formáiban is. Alkalmibb stílusértékű változat ritkán jelenik meg.

4.

A sajtó stílushagyományának lényeges és jellemző összetevői a sajtóműfajok. A publicisztikában sok különböző műfaj ismeretes és használatos. Abban, hogy az újságok hány különféle műfajjal élnek, több tényező is szerepet játszik. Annyi azonban bizonyos, hogy valamely újságban a műfaji változatosság mértékét elsősorban a kiadói hagyomány határozza meg és indokolja.

Arra figyelhetünk fel, hogy egyes publicisztikai műfajok megszűnnek, átértékelődnek, ezzel egyidőben újak alakulnak. Egyre inkább a hírek, információk uralják el a napi sajtót. A publicisztikában a hírek gyakran egyetlen bekezdésnyi szövegek, amelyek csak néhány mondatból állnak. Az újságíró egy-egy bekezdésnyi szövegben valósítja meg a hírekre jellemző tematikai sokszínűséget a nyelvi megformálás változatosságával.

A bekezdésnyi hírek szövegkonstrukciós formáinál elmondható, hogy a leggyakoribb a kétmondatos hír. Ezek témájukat tekintve főleg közéleti hírek. A híreket

¹²BÉKÉSI, 1982.

alkotó mondategészek közötti viszony szempontjából megállapítható, hogy a kapcsolatos és a következtető a leggyakoribb.

A megkezdett munkát szakdolgozatomban kívánom folytatni, a szövegszerkezeti vizsgálatokat három-, négy- és ötmondatos újsághírekre is kiterjesztve. Ugyanakkor kontrollként a két helyi (miskolci) újság mellett néhány országos napilap szövegtipológiai és szövegszerkezeti jellemzőit vizsgálva választ keresek arra, hogy az említett sajátosságok mennyire egyedi vagy mennyire általános jellegűek.